

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

ἀφηγήματα

παρουσίαση
ἐπιμέλεια
ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

πρώτος τόμος

ΕΡΜΗΣ
ΑΘΗΝΑ 1984

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Περιεχόμενα

τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς - ἀχρονολόγητα	7
1 Θυμᾶται μιά ἡλικιωμένη ἀγρότισσα Μικρασιάτισσα	9
2 Ἐγραψε ἕνας συνταξιούχος δικηγόρος Πελοποννήσιος	11
3 Ἐγραψε μιά νέα γυναίκα νησιώτισσα	14
4 Μιλᾶ μιά γειτόνισσα	18
5 Ἐγραψε ἕνας συνταξιούχος «ἀμερικάνος»	20
πρῶτος πόλεμος - '14 '15 '19 '22	35
6 Μιλᾶ ἕνας Πόντιος	37
7 Ἐξιστορεῖ ἕνας ἡλικιωμένος Μικρασιάτης. Ἐγραψε ὁ ἀνιψιός του	41
8 Θυμᾶται μιά Μικρασιάτισσα τοῦ ἐσωτερικοῦ	51
9 Ἐξιστορεῖ ἕνας ἀγρότης. Ἐγραψε ἡ γυναίκα του	53
10 Ἐγραψε μιά νοικοκυρά	60
11 Ἐξιστορεῖ μιά καθηγήτρια	70
12 Ἐξιστορεῖ ἕνας ὑπάλληλος	75
13 Ἐξιστορεῖ μιά δασκάλα	80
14 Θυμᾶται μιά Μικρασιάτισσα μάνα	83
15 Ἐγραψε ἕνας συνταξιούχος ἠλεκτρολόγος	86
δεύτερος πόλεμος - '40 '41	91
16 Ἐξιστορεῖ μιά Ἡπειρώτισσα νοικοκυρά	93
17 Ἐξιστορεῖ μιά νοσοκόμα	98
18 Ἐξιστορεῖ ἕνας ἀνάπηρος πολέμου	101
19 Ἐξιστορεῖ ἕνας ἔφεδρος ὑπολοχαγός	107

20	Ἐξιστορεῖ μιά νησιώτισσα νοικοκυρά	111
21	Ἐγραψε μιά κοπέλα νησιώτισσα	115
22	Ἐγραψε ἓνας νέος νησιώτης	142
23	Ἐξιστορεῖ ἓνας ξενοδόχος	157
24	Ἐξιστορεῖ ἓνας μαθητευόμενος τυπογράφος	163
25	Ἐξιστορεῖ μιά οἰκοδιδασκάλισσα	165
26	Ἐγραψε μιά νέα νησιώτισσα χήρα	168
27	Ἐγραψε ἓνας πλανόδιος ἔμπορος	213

«Τότε ἠδύνατό τις νά καλεῖ εἰς ὀμίλιαν τυ-
χόντα διαβάτην οἰουδήποτε χωρίου ἢ κωμω-
πόλεως καί ν' ἀκούσει λόγους ἀθανάτους.»

Γιάννης Βλαχογιάννης
(Εἰσαγωγή στήν Ἀπομνημονεύματα
τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη)

Ὁ κοινός λόγος αἴσθησις καί μετάδοσις ἄμεση,
πράξις συνηθισμένη τέλεια: γεμίζεις ἓνα ποτήρι νερό, πί-
νεις ἢ προσφέρεις, περνᾷ τό λεωφορεῖο σταματᾷ, μπαί-
νεις.

Ἔτσι ἀπλά, τέλεια, θυμᾶσαι ἱστορίες περιστατικά με-
γάλα, μικρά καί παραμικρά μέ λόγια κοινά μιά ζωή,
πολλές ζωές, ἐποχές ὀλόκληρες ζωντανεύουνε, βρίσκουνε
θέσις κοντά στή δική μας γιά λίγο διάστημα, κάποτε γιά
πάντα.

Οἱ ἀλλαγές ἀπό ζωή σέ ζωή, ἀπό ἐποχή σ' ἐποχή γρά-
φονται ἢ ξεγράφονται πότε μέ πόθο, πότε μέ ὀργή-
ἀνάγκη καί ἢ ὀργή καί ὀ πόθος.

Στήν ἐξιστόρησι καί τή γραφή κοινῶν ἀνθρώπων στόν
κοινό λόγο ὑπάρχει ὀ πόθος γιά διάρκεια ἔστω
ὑποσυνείδητος νά μή σβήσει ἀπ' τή μνήμη δική του καί
ἄλλων ὅ,τι ἔπαθε καί ἱστορεῖ σέ διάφορους βαθμούς —
ἄλλοι πῶς λίγο ἄλλοι καί καθόλου. Αὐτό σημαίνει πῶς
ἀκολουθοῦνε λίγο πολύ κανόνες ἄγραφτους. Πού γίνονται
κανόνες τέχνης.

Ὅσοι γράψανε ἢ προφορικά ἱστορήσανε στή συλλογή
αὐτή, ἄντρες, γυναῖκες, νέοι, γέροι, δέν ἦτανε ἀπαλλαγμέ-
νοι ἀπό καμιά συνηθισμένη ἀδυναμία ἢ πονηριά. Πιάνανε
ὅμως τήν ἐξιστόρησι σά νά ἦτανε στημένοι καί βλέπανε
κάποια ταινία μπροστά τους ἢ μέσα τους, βλέπανε καί

λειτουργούσανε σωστά, σχεδόν απρόσωπα, συγχρονισμένα πάθος - όραμα - λόγος - τόνος. Σπάνια έκλαψε κανείς αφηγητής ή αφηγήτρια. Οικονομία σε σχόλια και εξηγήσεις. Όποτε τό θέμα τραβοῦσε πολύ σε μάκρος, τό ακολουθοῦσε ό αφηγητής. Τό θέμα καθόριζε όλα, όχι αυτό πού περιμένει ό ακροατής. Κι όποτε εἶχε συμβεῖ κανένα δείγμα συμπόνιας από αντίπαλο πολιτικό συμπατριώτη, ἄς ποῦμε σκοπός ή χωροφύλακας ἔδειχνε λίγη ἀνθρωπιά, π.χ. τούς ἄφηνε και γεμίζανε κανένα παγούρι νερό, μέ ἄνεση γνωρίζανε και τό καλό: «καλή του ὦρα όπου νά βρίσκεται», «ἄς τόν χαιρέται ή μάνα του».

Ἡ συλλογή ἄρχισε και συμπληρώθηκε από τυχαῖες συναντήσεις και γνωριμίες μας, χωρίς μετακινήσεις και ἔξοδα χωρίς πρόγραμμα κατά περιοχές και χρονολογίες. Βρίσκαμε κάποιο τραπέζι κάποιο γραφεῖο ἀκούγαμε γράφαμε. Τήν ἴδια ὦρα ή σε δεύτερη συνάντηση διαβάσαμε στους ἴδιους τό γραπτό, σβήναμε καμά φράση, διορθώναμε καμά λεπτομέρεια. Δέν ἔχει προστεθεῖ οὔτε λέξη δική μας. Τά δικά τους τά γραπτά καμά φορά χρειαστήκανε ἀποκρυπτογράφηση, πολλοί δέν ἦτανε οὔτε του δημοτικού. Μιά ἀπ' τίς καλύτερες ἔγραψε πολλές σελίδες όπου λέξεις και στοιχεῖα δέν εἶχανε ἀπόσταση και τά φωνήεντά της μόνο τρία: α-ε-ι.

Όπως τά περιγράφομε ἴσως φαίνεται πώς εἶχαμε χρησιμοποιήσει μαγνητόφωνο πολυτελείας. Κανένα μηχάνημα, οὔτε δανεικό. Ἀφηγητής, ακροατής, καταγραφέας ἔξαρχῆς μέχρι τέλους συνεργασία τριπλή, ἀξεχώριστη. Κάποιες ἀπορίες μας, «τί λές μωρέ, τ' ἄκουσες ἔτσι;», δέν κλονίζανε, ἀνανεώνανε τήν ἐμπιστοσύνη.

Οἱ συνεργάτες χωρίς ἐξαίρεση ζητήσανε προτιμήσανε τήν ἀνωνυμία, γνώριμη κατάσταση.

Ἐξάλλου ή γνησιότητα εἶναι σύνθετη ἀρετή. Ἐνα ὄνομα ἔστω και φημισμένο, δέν ἀποτελεῖ ἐγγύηση.

Καί τώρα ὑπάρχει ὑλικό γιά συλλογές τοῦ κοινοῦ λόγου καί συνθῆκες ἀντίστοιχες — ἄν ὄχι ὁμοιες: πάθη, πόθοι σέ πολλούς λαούς καί τόπους καί ὁ κίνδυνος τοῦ χαλασμοῦ τῆς γῆς.

Τέλος ὑπάρχουνε ἀκόμα νεοέλληνες πού ἐξιστοροῦνε πρόθυμα, εὐγλωττα ὅ,τι πάθανε, ἠλικιωμένοι μά καί νέοι, ὅταν τύχει εὐκαιρία, ὅταν ὑπάρχει καί χρόνος κατάλληλος καί χῶρος π.χ. σέ ποντοπόρα πλοῖα, σέ νοσοκομεῖα. Τά καφενεῖα ἔχουν ἀχρηστευτεῖ· τηλεόραση, ράδιο ἴσον βουβαμάρα.

Ἐμεῖς μαθητέψαμε πρόωρα ὅπως σέ κάτι βαριά ἐπαγγέλματα σέ τσίρκο ἢ σέ ἀλιευτικά βρίσκουνε γωνιές, εὐκαιρίες νά διασκεδάζουνε τά παιδιά τῶν ἀκροβατῶν, οἱ μουτσοὶ καί κάθε τί γι' αὐτά εἶναι ὑλικό γιά περιέργεια: τό ξύλο πού ἔφαγε ἓνας πιό μέγας σάν ἔσπασε μέ τή σφεντόνα ἓνα ἠλεκτρικό, τό καινούργιο φανελλάκι πού ἔταξε κάποιος μπάρμπας ἅμα γυρίσουνε τήν Πρωτοχρονιά... Ἔτσι μᾶς ἔλαχε καί γνωρίσαμε τόν πρῶτο διωγμό τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς — 1914, πρῶτος πόλεμος — πῶς ἔφτασε στή Σάμο κόσμος παραλογισμένος — ἐκεῖ ν' ἀκοῦς καί νά μὴ σώνονται ἱστορίες, παραλήρημα.

Τιμῶ χωρίς ἐπιφύλαξη τά κείμενα καί χωρίς μετριοφροσύνη ἐπειδή δέν εἶναι δικά μου, ἐγώ ἔχω λείψει ἀπ' τή μέση.

Καί ξαναλέω καί πιστεύω πῶς ὁ λόγος γίνεται ὄργανο ἐδῶ στά μέρη μας, ὅπως π.χ. τό στομάχι. Οἱ «προοδευτικοί» ἀναγνώστες λένε πῶς «λαϊκίζομε», σά νά περιγράφουνε κάτι ἀσήμαντο, ἐνῶ ὁ κοινός λόγος εἶναι ὑγιεία.

Οἱ σπουδασμένοι γράφοντας κουράζουνε τό σηκώτι τους, λίγο ἢ πολύ, εἴτε καλά γράφοντας εἴτε μέτρια.

Οἱ κοινοί μέ λίγα γράμματα ἔχουνε μάθει κάτι τυποποιημένες σειρές «πρῶτον ἐρωτῶ» κλπ. Ὅταν ἀκολουθή-

σουν τόν προφορικό λόγο, δηλαδή τό φυσικά σωστό
τους ὄργανο — ὅλα λειτουργοῦνε καλά.

Ὁ Κοινός Λόγος θά γνωριστεῖ ἀστέρευτη πηγή
τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας μας.

ΕΛΛΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

τῆς εἰρηνικῆς ζωῆς
ἀχρονολόγητα

1 Θυμᾶται μιά ἡλικιωμένη ἀγρότισσα Μικρασιάτισσα

Πήγαμε στ' Ἀγίονέρι, ἀνασύραμε, πέρασε κεῖνος, «καλέ κορίτσια, λιγάκι νερό στὸν κάδο, διψῶ», δίνω του τὸν κάδο κι ἀνάσυρε μοναχὸς του, ἤπγιε, μᾶς εἶπε «γείά σας», ἔφυγε.

Ἄμα πῆγε μακριά, ρώτησε κάτι χωριανούς μας: «Αὐτήν ἢ γι ἀρνιάρια, ἢ παχιά μέ τίς μακριές μπλεξοῦδες, ἐκεῖ στό πηγάδι μέ τσ' ἄλλες, τίνος εἶναι;»

«Δέν ἔχεις δόντια γι' αὐτήνε δά», τοῦ λένε.

Καθὼς μοῦ τά 'λεγε ὕστερα, σκέφτηκε λοιπὸν καλά, ξένος ἦτανε ἀπὸ δώδεκα ὥρες μακριά τό χωριό του, πάει βρῖσκει ἓνα παιδί τό στέλνει νά πάει νά βρεῖ τὸν πατέρα μας: «Τὸν οὐρανὸ μέ τ' ἄστρα». «Κι ἂν ἔχεις, τό 'πες μιά φορά μά νά μὴν τό ξαναπεῖς», τοῦ λέει ἐκεῖνος. «Εἶμαι ἄτιμος», τοῦ ξαναμηνᾶ, «ἐγὼ δέν ἔχω οὔτε μάνα οὔτε ἀδερφή νά φοβοῦμαι προσβολή, θά τὴν κλέψω». «Δέν τοῦ λέω τέτοια λόγια», εἶπε τό παιδί. Μά ὁ πατέρας τά 'μαθε, ἦτανε κι ἄνθρωπος ἀπλός, «ἂν εἶναι τυχερό ἄς σταθεῖ, ἄς περιμένει, τώρα δέν ἔχομε καιρό...» Μέ τά γέλια λοιπὸν ἐκεῖνος σηκώνει ἄλλους προξενητάδες, «πᾶμε». Ἦρθανε πάνω πού βράδιαζε. Ἄκούω γαβγίσανε τά σκυλιά. Ἐγὼ μέ τὴ γιαγιά μου πλαγιασμένες, γνέφει ὁ προξενητὴς τοῦ πατέρα μου, «αὐτὸς εἶναι», τούς κάθισε, εἶχαμε φουρνιστό, «φᾶτε», φέραν κρασί, ρακί, κάτσαν καί τ' ἀδέρφια μου οἱ μεγαλύτεροι. «Ποιός

ἦρθε;» ρωτάω ἐγώ, κοιτάζω ἀπό μιά τρουπούλα στό σανίδι τῆς πόρτας. «Ἕνας μουσαφίρ'ς». «Χαρά στή μαυρίλα τ'», εἶπα. Φάγαν, ἤπιαν, ἦρθε ὥρα νά φύγουνε. «Εἶναι χανουμάκι γιά χριστιανή; Θέλω νά τή δῶ», εἶπε κεῖνος. «Ἐφ' ἃς πῆρες λόγο μή γυρεύεις ἄλλα». Φύγανε. Τό πρωί μέ τόν ἥλιο οἱ ἄντροι στά μαντριά, νά τος ἔρχεται. «Καλημέρα», μοῦ λέει, «μπάς ἔχετε λιγάκ' ψωμί;» Πάω φέρνω μιά γωνιά ψωμί, ἀντίς νά πιάσει τή γωνιά ἔπιασε τό χέρι μου, ντράπηκα, γύρισα μπῆκα μέσα. «Θά σέ κάνω ἄρνι μέ δύο ποδάρια», λέει ξοπίσω μου. Αὐτή ἦταν ἡ γνωριμιὰ μας.

2 Ἐγραψε ἓνας συνταξιούχος δικηγόρος Πελοποννήσιος

Ἡ μητέρα μου ἔφερε στὸν κόσμον ἕξι παιδιά, τὰ τέσσερα πέθαναν σὲ μικρὴ ἡλικία. Ἦταν ἡ θνησιμότητα μεγάλη, ἐμάστιζε τὴν περιοχὴ μας ἡ ἐλονοσία. Δέν ἤμεθα ἐκ τῶν ἀπορωτέρων τοῦ χωριοῦ ἀλλὰ δέν ὑπῆρχε τρόπος νὰ καταπολεμηθεῖ, ἦτο ζήτημα τύχης ἢ κάθε ἀσθένεια.

Τὸ καλοκαίρι πηγαίναμε εἰς τὸ χωριὸ τῆς μητέρας μας, στή γιαγιά, στὰ σύνορα Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας. Τότε ἡ συγκοινωνία ἐγένετο μέ κάρρα καὶ ἄμαξες.

Ἡ γιαγιά μου ἦτο ἐγγράμματος, σπάνια ιδιότης διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς, ἐγνώριζε ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν. Ὁ πατέρας τῆς ἦτο κατὰ τὴν ἐπανάστασιν χιλίαρχος τοῦ Κολοκοτρώνη, τοὺς ἔμεινε καὶ ὡς ἐπίθετον, Χιλιάρχου. Εἶχε φοιτήσῃ ὡς κόρη καὶ διδαχθεῖ χειροτεχνίαν εἰς τὴν Μονὴν Καλαμῶν, ἐδίδαξε πλεῖστα ὅσα κορίτσια τῆς περιφερείας. Ἀγαποῦσε κάθε πρόοδον, πλήν ἐχήμεσε πολὺ νέα, μέ θυσίας καὶ αὐταπάρνησιν ἀνέθρεψε πέντε κόρες καὶ δύο ἀγόρια. Ὄταν πηγαίναμε νὰ παραθερίσομε εἶχε τυφλωθεῖ. Μᾶς ἐψηλάφιζε ὡς ἐάν ἤμεθα κοτόπουλα, ἔλεγε δὲ τῆς μητέρας: «Καλό, γερό τὸ παιδί, Σταυρούλα...» Ἀκούσαμε πολλά τῆς οἰκογενείας καὶ γενικά τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ στόμα τῆς. Καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τῆς μητέρας, σχετικά μέ τὰ δυσβάσταχτα βάρη καὶ θάσανα, τὸν τραχύτατον τῶν ἀγροτῶν τότε βίον — ἀλλὰ μήπως μετεβλήθη καὶ πολὺ... Μᾶς ἔλεγε πῶς εἰσέ-

πραπτον οί «φορατζήδες τή δεκάτη», τό δέκατον τῆς ἐτησίας ἀγροτικῆς παραγωγῆς ὡς γνωστόν, δηλαδή ἐπέδραμον στ' ἀλώνια οί ἐνοικιασταί τοῦ φόρου, ὅπου ὁ καρπός ἦτο εἰς σωρούς ἐκτεθειμένος, μέ αὐστηροτάτην διαταγήν νά μήν μεταφερθεῖ οὔτε σπειρί καί μέ τήν διπλήν ἀγωνίαν τῶν νοικοκυραίων πότε θά ζυγισθεῖ καί μήπως ἐκσπάσει ἐν τῷ μεταξύ βροχή, συχνά συμβαίνουν μάλιστα κατακλυσμοί κατά τό θέρος, κάθε ἀστραπή καί βροντή μακρόθεν ἦτο ἀπειλή, ἔτρεμε ἡ ψυχή των. Ἐπρεπε δέ συνάμα νά ἐξοικονομηθεῖ καί τό φιλοδώρημα δι' εὐνοϊκῆν ἐκτίμησιν καί πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς διαδικασίας ὁπότε βέβαια καί οί ἐκβιασμοί ἀπετέλουν ἔθιμον, ὄχι ἐξαίρεσιν.

Ὅταν ἤμεθα νήπια 5 ὡς 7 ἐτῶν ὁ πατέρας εἶχε μεταναστεύσει. Ὡς μαραγκός πού ἦτο κατ' ἐπάγγελμα εἶχεν ἀναλάβει τὰς ἐργασίας μιᾶς σημαντικῆς οἰκοδομῆς ἀλλά ἦτο «ἄπραγος», καθὼς λέγουν, ἄνθρωπος, ἔπαθε ζημίαν καί διά νά μήν δυσφημισθεῖ —τότε ὑπῆρχε μεγάλη εὐαισθησία ὡς πρὸς τήν καλήν φήμην μικρῶν καί μεγάλων— ἐπούλησε κτήματα καί τά ὀλίγα μας πρόβδατα πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ χρέους καί ἀνεχώρησεν διά Νότιον Ἀφρικὴν. Ἐκανε ταξίδι 50 ἡμερῶν «πίσω ἀπ' τόν ἥλιο», καθὼς μᾶς ἔγραφε. Ἀλλά ἐστάθη ἄτυχος καί εἰς τήν ξένην χώραν, ὅταν ἤρχισε νά ἐργάζεται ικανοποιητικὰ ἐξέσπασε πόλεμος. Μᾶς ἔστειλε ὀλίγα χρήματα κατ' ἀρχάς. Θυμοῦμαι μᾶς ἔστειλε καί πληρώσαμε διά νά πάγω οἰκότροφος καί νά μαθητέψω εἰς Τρίπολιν, ὅπου ἐχρειάζετο ποσόν 25 δραχμῶν κατά μῆνα.

Πρῶτα ἐκεῖ ἐφοίτησα καί κατόπιν εἰς Καλαμάτα. Ἡ μητέρα εἶχε ἄσβεστον πόθον νά μάθομε γράμματα. Θυμοῦμαι ἀπό μικράν ἡλικία μᾶς ξυπνοῦσε πρὶν ξημερώσει, σκοτεινά μέ τόν λύχνο: «Σηκωθεῖτε νά διαβάσετε . . .» «Βρέ μάνα, δέ φώτισε . . .» «Δέ φώτισε; δέν ἀκούτε τό θεῖο τόσες ὥρες πού δουλεύει;» Ὁ «θεῖος» ἦτο

γύφτος, τοῦ ἔφερναν οἱ χωρικοὶ ἔργασία, πεταλώματα, ἔργαλειά γιά διόρθωμα κι ἔπρεπε νά τούς τά παραδώσει πρὶν ξεκινήσουν στό χωράφι. Ἄκούαμε λοιπὸν τό ἄμόνι του, ἕναν βαρὺ χτύπο, ἕναν ἑλαφρύτερο, μιά τό δικό του σφυρί, μιά τοῦ παραγιοῦ. Ἡ μητέρα τότε ἀφοῦ μᾶς σήκωνε ἄρχιζε τά οἰκιακά, τήν κατσικά, τίς κότες. Πότιζε τίς γλάστρες τῆς αὐλῆς. Ἐπειτα κινουῖσε νά ποτίσει τὸν κῆπο μας, ἔξω ἀπ' τό χωριό, μετέφερε καί ὅ,τι ἔκοβε τῆς ἐποχῆς, φασολάκια, μελιτζάνες, τά φόρτωνε στό γάιδαρο. Ἐκείνη δέν καβαλίκευε ποτέ «νά μὴν τὸν κουράσει...» πού ἦταν γέρικος. Στό δρόμο καθὼς περιπατοῦσε καθάριζε τά φασολάκια, δέ σταματοῦσαν τ' ἅγια χέρια της, ἔστριβε κι ἀδράχτι. Γυρίζοντας στό σπίτι, θυμοῦμαι, τή βλέπαμε, περνοῦσε τό χέρι στοὺς βασιλικούς ἢ ὅ,τι ἄλλο μυριστικό καί μυριζόταν, ἔπειτα μᾶς ἔστρωνε νά φᾶμε, εἴτε γάλα, εἴτε τραχανά μέ σίγλινο τό χειμῶνα. Μέ τό πολὺ κρῦο μᾶς ἔδινε γιά τό σχολεῖο κι ἀπὸ ἕνα ξύλο, φέρναν ὅλα τά παιδιὰ γιά τή σόμπα. Ἡ καί θράκα κουβαλούσαμε σ' ἕνα σίδερο πού εἶχαμε γιά σιδέρωμα, μέ χέρι ξύλινο πολὺ μακρὺ, τό λέγανε «σκάνταλο», τό γεμίσαμε ἀπ' τή δική μας φωτιά. Μά τί νά σοῦ κάνουν αὐτά, τουρτουρίζαμε ὅλοι, μάλιστα τίς πρωινές ὥρες.

Δέ θυμοῦμαι ποτέ νά λάβομε δῶρο ἢ νά ἰδοῦμε παιχνίδι ἀγοραστό.

3 Ἐγραψε μιά νέα γυναίκα, νησιώτισσα

I

Φίλοι ἀναγνῶσται, σᾶς γράφω τά ἔθιμα πού ἔχομε στή Μυτιλήνη.

Ὅταν πλησιάζουν οἱ ἑορτές τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπου ἢ τῶν Ταξιαρχῶν γίνονται μεγάλα πανηγύρια. Ἡ ἐτοιμασία ἀρχίζει πρό μιά ἐβδομάδα. Ἐκεῖ κοντά μας στήν Ἁγία Ἀκινδύνη ἀπ' ἔξω ἀπό τά Μιστεγνά τήν προπαραμονή παίρνουν τό κολμπάνι*, τό στολίζουν μέ διάφορα λουλούδια, τό ἔχουν δεμένο καί τό κρατᾶ κάποιος πού τό ὀδηγεῖ καί τό πηγαίνει μπροστά. Πίσω ἔρχεται ἡ μουσική καί τά παλικάρια καί ἀρχίζουν νά γυρίζουν τό χωριό ὅλο καί μαζεύουν ὅ,τι τούς δώσουν. Ἄλλος τούς δίνει λάδι, ἄλλος λεπτά, γιά νά μαζευτοῦν τά ἔξοδα πού θά κάνουν στή χάρη της. Λοιπόν παίζει ἡ μουσική, τά νταβούλια χτυποῦν καί γίνεται χαρά θεοῦ. Μέχρι νά γυρίσουν τό χωριό, πολλά σπίτια τούς κερνᾶνε κι ἔτσι μεθοῦνε κι ἀρχίζουν μιά φασαρία, ἕνα γλέντι χαρά θεοῦ. Ἀργά - ἀργά φεύγουν στήν Ἁγία Ἀκινδύνη καί σφάζουν τό βόδι καί τό βάζουν νά βράσει νά εἶναι ἕτοιμο τό μεσημέρι. Κάνουν ἕνα ὠραῖο κισκέσι μέ τό κρέας, ἔρχεται πολὺς κόσμος ἀπό τή Χώρα κι ἀπ' ὅλα τά χωριά,

---

* τό θύμα, τό βόδι πού θά σφαχτεῖ καί θά μοιραστεῖ.

γίνονται μεγάλες διασκεδάσεις. Τό μεσημέρι λοιπόν βλέπεις τούς άντρες καί κρατοῦν ἕνα μεγάλο καζάνι καλά γανωμένο, πού ἀστράφτει. Ἐκεῖ ἔχουν τό φαγητό καί γυρίζουν καί δίνουν φαῖ σέ ὅλες τίς παρέες. Ἡ χάρη της νά μᾶς ἀξιώσει νά πᾶμε μέ υἰγεία καί χαρά.

Στόν Ἅγιο Χαράλαμπο γίνεται τό ἴδιο πανηγύρι. Εἶναι ἀπ' ἔξω ἀπ' τό Μπαλτζίκι, ἀλλά ἔχουνε ἄλλα ἔθιμα. Ἔρχονται ἀπό μακρινά χωριά, ἀπό τήν Πέτρα, ἀπ' τό Μανταμάδω, ἀπ' τήν Ἁγία Παρασκευή. Ὅλες οἱ ἀρχοντοκόρες ἔρχονται. Τά σερβίτσια, τά στρώματα, οἱ κουβέρτες, τά μεταξωτά σεντόνια εἶναι θαῦμα. Χαλᾶ ὁ κόσμος ἀπό τίς μουσικές. Ἐπειτα ἀρχίζουν νά ἔρχονται ἕνα κι ἕνα τά παλικάρια στά ἄτια καβάλα. Οἱ σέλες στράφτουν καί κάθε ἄτι ἔχει κι ἀπό ἕνα μαξιλάρι μεγάλο μέ βαρῦ κέντημα δῆθεν πώς ἀκουμποῦνε. Ἐπειτα φοροῦν μαντίλια ἀξίας, πού τά φοροῦνε στό λαιμό. Ὁ ἕνας βλέπει τόν ἄλλον ποιός ἔχει πιό ἀξίας μαξιλάρι καί μαντίλι. Εἶναι πολύ ὁμορφα, ἀκόμα καί τά πεῦκα χαμογελᾶνε ἀπό τήν ὁμορφιά κι ἀπό τή λεβεντιά. Ἐπειτα μπαίνουν στή σειρά κι ἀρχίζουν καί ἀνεβαίνουν καβάλα τή σκάλα τῆς ἐκκλησίας. Μπαίνουν μέσα καί προσκυνοῦνε καβάλα, ἔπειτα κατεβαίνουν τή σκάλα προσεχτικά σάν ἄνθρωποι τά ἔχουν σπουδασμένα. Ἡ κάθε παρέα ἔχει καί τό κολμπάνι πού θά σφάξει καί ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα νά τό σφάξουν, φωνάζουν τόν παπά νά τό διαβάσει καί τόν πληρώνουν. Εἶναι δύο παπάδες καί πηγαίνουν σέ ὅλες τίς παρέες.

Ἦμωνα ἐκεῖ αὐτή τή χρονιά οἰκογενειακῶς. Εἶχαμε πάει καί βλέπαμε πού οἱ παπάδες δέν εἶχαν θέση στίς τσέπες τους νά βάλουν λεπτά. Τί εὐτυχισμένα χρόνια πού ἦταν αὐτά... Θυμᾶμαι πού ἡ ἀδερφή μου ἔχασε τήν τσάντα της μέ τά λεφτά καί δέν βρέθηκε καί ὁ άντρας μου τῆς ἔλεγε: «Σώπα, Πιπίνα, μᾶς κόβεις τήν ὄρεξη, ἐδῶ ἦρθαμε νά διασκεδάσουμε, ὄχι νά κλαῖμε». Ἐγώ

δέν πικράθηκα, μόνο γλεντούσα και μέ τό αγαπημένο μας αγοράκι, πού τό θαυμάζανε όσοι τό βλέπανε. Έπειτα πήγαμε στήν ἐκκλησία νά προσκυνήσομε. Όταν προσκυνήσαμε, κατεβήκαμε νά σιργιανίσουμε τίς πολυστολισμένες φρίτζες*. Έκεῖ κοντά ἦταν μιά παρέα ἅγιο - Παρασκευαίτες, ὅλοι διαλεχτοί. Εἶχαν κι ἕνα γεραλέο μέσα στήν παρέα πού ἦταν ποιητής. Αὐτός μέ γνώρισε καί μᾶς φώναξε καί πήγαμε κοντά καί τόν εἶδαμε. Τότε ὅλη ἡ παρέα ζήτησε συγνώμη νά μου πεῖ ὁ γέρος ἕνα τραγούδι καί τούς ἐπιτρέψαμε καί μου εἶπε:

*Τί ὁμορφιά καί τί δροσιά καί τί ὠραῖο βλέμμα
Θά κάνεις ἄχ τούς νεαρούς νά πλέθουνε στό αἶμα.*

II

Ἦτανε Πρωτοχρονιά, ἔφυγε ἡ μητέρα στό χωριό της νά οἰκονομήσει τίποτα, λείπανε κι οἱ ἀδερφές μου μέ τή γιαγιά μας σ' ἐνοῦς πλούσιου τό σπίτι, βοηθούσανε καί τίς τάιζε, ἀποφάσισα ἐγώ νά πάω στήν ἐκκλησία. Ντύθηκα τό καλό μου φόρεμα, λουλουδιστό ἦτανε, 2 χρονῶν ἦτανε μά τό εἶχα τῆς ὥρας, μεγάλο λουῦσο, καλοχτένισα τά μαλλιά μου, οἱ πλεξοῦδες μου ὡς τή μέση. Πῆγα, ἦρθα, στήν πόρτα τῆς αὐλῆς μαζεμένες οἱ γειτόνισσες, ἐγώ χαιρέτησα, εὐκήθηκα μέρα πού ἦτανε, ἔπειτα μπῆκα μέσα, πῆρα μιά κουταλιά ζάχαρη ἀπ' τό κουτί, ἄλλο τίποτα δέν εἶχε στό σπίτι. Ἀκούω καί λέγανε αὐτές «βλέπ'ς δροσιές, βλέπ'ς ὁμορφιές» γιά μένα. Ξαναβγαίνω πάλι στήν πόρτα, ἤξερα πώς ἤμουνα καλά στολισμένη, νά μέ ξαναδοῦνε, εἶπα μέ καλή καρδιά: «ὠραία ἡ γειτονιά μας ἐδῶ κι ἡ συντροφιά», ξαναευκήθηκα καί ξαναμπῆκα

---

* κλαδιά πλεγμένα γιά σκιά.

μέσα. Πίσω μου μιά ντόπια ἔλεγε: «Τί ἀνάγκη ἔχουνε, προσφυγιά, καλά τρώνε, καλά πίνουνε — πῶς νά μή γίνουμε;» Δέ μᾶς χωνεύανε καθόλου. Ἐγώ πικράθηκα. Ὅμως ἀρχίζω ἕνα τραγούδι γιά νά σκάσουνε πιό πολύ, τραγούδησα τήν ἀστιβιά: «Σάν ἀστιβιά τοῦ μπαϊριού μέ πῆρε τό ποτάμι». Κι αὐτές λέγανε : «Τήν ἀκοῦς; Καί ποῦ νά θγεῖ νά κάτσει μέ μᾶς γι ἡ ἀκατάδεχτη, γι ἡ ἀσαράντιστη . . .». Γιατί δέν ἔβγαινα στήν πόρτα μαζί τους. Ἦρθε ἡ μητέρα τό βράδι, ἔφερε ἕνα διπλό ψωμί, λίγο κρέας, μαγείρεψε καί φάγαμε.

4 Μιλᾶ μιά γειτόνισσα

— Σοῦ 'φερα σκουλαρίκι, τό μονό καλύτερο, θέλει κοπάνισμα τό κουμπάκι. "Ωσπου νά πιάσει καλέ καί τό δικό μου μέ παίδεψε, γυρεύω μιανῆς γειτόνισσας, «καλέ κυρα-Καλλιόπη, δέ μοῦ δίνεις ἕνα ξεμισκέλι», μοῦ 'δωσε, ξεράθηκε, δέν τό 'δωσε μέ τήν καρδιά της, γυρεύω τῆς μαμμῆς, τίποτα, ὥσπου ἤκλεψα ἕνα κλωναράκι καί μοῦ 'πιασε. Τώρα ἐγώ δέν κάνει νά σ' τό φυτέψω, δέ χρόνισε ὁ Πέτρος, οὔτε ποτίζω καλά-καλά, δέν κάνει ἐπειδή κλαίω. Χτές ἤπιασα νά πλέξω κάτι καλοκαιρινά πράματα μέ τό βελονάκι, μοῦ δώσανε τήν κλωστή, μοῦ 'πεσε τό βελονάκι πάνω ἀπ' τό κρεβάτι, πῆρα τό μπα-στούνι του γιά νά τό πιάσω, ἀπ' τό κλάμα δέν ἤβλεπα πού τό βαστοῦσα, ὅ,τι πιάσω, τά ἐργαλεῖα του, τήν κουβέρτα του, κλαίω. Κι οἱ ὄρνιθες δέ μοῦ κάνουνε αὐγό, ἀρρώστησε κι ὁ πετεινός, βήχει, ἕνας ὁμορφος, ἅμα ἐκεῖνος πέθανε ἤκανε τρεῖς μέρες νά κράξει. Χάνεις τόν ἄνθρωπό σου καί πάλι συλλογιέσαι καί τόν πετεινό... Ψεύτης κόσμος... Μᾶς ἔλεγε καί μιάν ἱστορία ὁ πατέρας μας: "Ένας περβολάρης ἤκανε μιά χρονιά ἕνα πολύ μεγάλο καρπούζι καί γύριζε καί ἠγύρευε ἕναν δίκαιον ἄνθρωπο νά τό φᾶνε μαζί. Καθώς λένε τά παιδιά «εἴμαστε φίλοι, τρώμε μαζί τό σταφύλι». Πάει, πάει. «Τί γυρεύεις;» «Έναν δίκαιον ἄνθρωπο γυρεύω, νά μήν εἶναι ψεύτης». «Δίκαιον ἄνθρωπο γυρεύεις, μεγάλο πράμα γυρεύεις...» Βλέπει μπροστά του τόν 'Αι-Νικόλα. «'Εγώ

εἶμαι δίκαιος, φυλάγω τούς θαλασσινοὺς». «Ψέματα λές, ὅσους θές φυλάεις, ὅσους θές πνίγεις», τοῦ λέει ὁ Περβολάρης καί τράβηξε, πάει, πάει, βρίσκει μπροστά του τό Χριστό. «Ἐγώ εἶμαι πού κάνω τόσα καλά, κάνω θάματα...» «Τίποτα δέν εἶσαι, μάς γελάς». Τόνε βρίσκει τέλος ὁ ἀρχάγγελος. «Ἐγώ παίρνω τίς ψυχές». «Μάλιστα, ἐσύ 'σαι δίκαιος». Κάτσανε σ' ἓνα δέντρο ἀπό κάτω, φάγανε τό καρπούζι. Ἐπειτα λέει ὁ ἀρχάγγελος: «Ἔλα νά ἰδεῖς τώρα καί τό πιό μεγάλο δίκιο»... Πᾶνε σέ μιά σπηλιά βαθιά πού δέν ἔβλεπες ἄκρια κι ἀπό πάνω κρεμασμένα χιλιάδες καντήλια, μεγάλα, μικρά, ψηλά, χαμηλά. Πλησιάζει ὁ Ἀρχάγγελος, ἀνασηκώνεται, βλέπει, «σώθηκε τό λάδι σου, θά σοῦ πάρω τήν ψυχή...» «Ἐσύ 'σαι ὁ δίκαιος», λέει πάλιν ὁ καημένος ὁ περβολάρης καί στή στιγμή πέθανε. Τίποτα δέν εἶμαστε... Τό σκουλαρίκι ἀπ' τή δροσινή μεριά τῆς αὐλῆς, κουμπάρα, δέν παραθέλει ἥλιο.

5 Ἐγραψε ἓνας συνταξιούχος «ἀμερικάνος»

Ἐφθασα καί στό ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας, Νέα Ὑόρκη, ὅπου μέ περίλαβε μιά γυναίκα, μέ συνόδεψε εἰς τό σταθμό τῆς Πενσυλβάνιας, μέ ἔβαλαν εἰς τό τρένο, μοῦ ἔδωσε εἰς τό χέρι μιά γεμάτη χαρτοσακούλα μέ φροῦτα, τυρί καί ψωμί καί ἓναν ἀριθμό εἰς τό σακάκι μου. Ὅταν ἔφθασα εἰς τό Πίτσιμπουργκ ὕστερα ἀπό δεκαοχτώ ἢ εἴκοσι ὥρες, μέσα εἰς τόν σταθμό μέ περίλαβε πάλι μιά γυναίκα, μοῦ ἐζήτησε τή διεύθυνση καί μοῦ λέγει μέ τό νόημα: «κάθισε ἐδῶ ἕως ὅτου γυρίσω». Μετά πολλήν ὥρα ἐγύρισε πίσω, μέ παίρνει ἀπό τό χέρι, μέ πηγαίνει σ' ἓνα γειτονικό ἀνθοπωλεῖο. Ἐρχεται ἓνας κύριος μέ χαιρετάει κι ἄρχισε νά μοῦ ἐξηγεῖ ποῦ νά ἀποταθῶ γιά νά βρῶ πατριῶτες. Καθώς ἐξήγησε καί τῆς γυναίκας, ὅτι ὁ ἄριστος τρόπος εἶναι νά μέ ὀδηγήσει εἰς καφενεῖο. Τότε μέ πῆρε ἀπό τό χέρι πάλι ἐπηγαίναμε. Φθάσαμε εἰς τό καφενεῖο. Μπαίνομε μέσα. Δέν βλέπω ψυχή, μόνον τόν καφετζή. Τόν πλησιάζει ἡ γυναίκα, τοῦ μίλησε. Κατόπιν ἔρχεται εἰς ἐμένα: «Ἄπό ποῦ εἶσαι μικρέ;» «Ἄπό τήν Πάτμο». «Ἄ, ἐδῶ ἔρχονται πολλοί Πατινιῶτες». Καί μοῦ ἔλεγε τά ὀνόματά τους. Καί ἐβεβαιώθηκα καλά ὅτι δέν ἤμουνα χαμένος. Τότε λέγει εἰς τήν γυναίκα: «ἄς μείνει τό παιδί ἐδῶ κι ἐγώ θά τό παραδώσω εἰς τούς πατριῶτες του». Ἀλλά ἡ γυναίκα δέν ἐδέχθη κι ἐπειδή ἦτονε Κυριακή πρωί ἔπρεπε ἡ γυναίκα νά περιμένει ἀκόμη πολλήν ὥρα.

Ἔρχεται ἓνας ἀψηλός χονδρός, ἀπό μακριά τόν ἐγνώρισα. Ἐτρεξα τόν χαιρέτησα ὅπως καί αὐτός μέ γνώρισε: «Τό ξέρεϊ ὁ θεϊός σου ὅτι ἦλθες;» «Δέν ξέρω», τόν λέγω. Τότε ἐπλησίασε τήν γυναίκα, ἐμίλησε μαζί της, τήν εὐχαρίστησε. Ἐπιστοποίησε ὅτι πράγματι γνωρίζει τό θεϊο μου καί ὅτι μέ γνωρίζει καλά καί εἶναι ὑπεύθυνος. Τότε ἡ γυναίκα τόν ὑποχρέωσε νά ὑπογράψει. Μᾶς χαιρέτησε, μοῦ ηὐχήθηκε καλή τύχη.

Ἄπό κει μέ πῆρε ὁ ἄνθρωπος, μέ πῆγε καί εἰς ἄλλους πατριῶτες. Ἐφάγαμε κι ἦλθαν κι οἱ ἄλλοι πατριῶτες μέχρι τό βράδι. Τότε λέγει ὁ ἓνας ἀπό ὄλους: «Τώρα θά πᾶμε στό θεϊο σου».

Βγήκαμε ἔξω, πήραμε τό τράμ. Πηγαίναμε. Καμιά φορά φθάσαμε καί εἰς τόν σταθμό. Πήραμε τό τρένο. Ἄπό τήν πόλη πήραμε κι ἄλλο τράμ ὅπου φθάσαμε εἰς τό θεϊο μου κατά τās τρεῖς τό πρωί. Μόλις μέ εἶδε ἔξαφνα δέν ἤξερε τί νά κάνει.

Τήν ἄλλη μέρα δέν πῆγε στήν δουλειά, μέ πῆρε, μέ σύστησε εἰς τούς πατριῶτας, τήν τρίτη μέρα μέ πῆρε εἰς τήν δουλειά. Ἔρχεται ὁ προϊστάμενος, μέ παίρνει μέ πηγαίνει σέ ἓνα ἀψηλό ἄνθρωπο καί τόν κάνει νόημα. Μοῦ ἔδειξε τί νά κάνω. Ἐγώ ἐκατάλαβα ἀμέσως ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτός ἦταν ἄλαλος. Κάποτε μέ κτυποῦσε εἰς τήν πλάτη μέ χαρά καί πάντοτε ἐπροσπαθοῦσα κι ἔδινα προσοχή. Τό ἐργοστάσιο ἔκανε διάφορα εἶδη βαρέλια σέ διάφορα μεγέθη.

Ἐκεῖνον τόν καιρό τά φρουῦτα τῆς Καλιφόρνιας τά φέρνανε σέ βαρέλια, διάφορα μεγέθη γιά φρουῦτα, γιά ζάχαρη. Ἐγώ ἔκανα τό δέσιμο σέ σιδερένιο στεφάνι, ἐγώ ἔβαζα τό 2ο στεφάνι, τό μάζωνε ἡ μηχανή, φέρνανε σέ καρτσάκι τό βαρέλι, τό ἕζωνα μέ τό σύρμα, ἔριχνες τό στεφάνι μέ δύναμη — βαριά δουλειά, δουλεύαμε 10-12 ὥρες ἐκεῖνον τόν καιρό, βγάζαμε ὡς 500-700 κομμάτια τή μέρα, 65 σέντσια τήν ὥρα. Μόλις σκολνούσαμε τρέχα-

με ν' αλλάξομε, νά πλυθοῦμε, νά μαγειρέψομε. Ἔτσι πρωτόμαθα μαγειρική. Ὅταν τρώγαμε, ἐτοιμάζαμε κάτι καί γιά τήν ἄλλη μέρα. Νά φᾶμε στό πόδι, δέν εἶχαμε κολατσό τότε, τότε ἔπρεπε ν' ἀρπάξεις καμιά σαντουίτσα νά τρῶς σά σκύλος καί νά δουλεύεις. Τίς Κυριακές σηκωνόμαστε καθένας μέ τή σειρά νά κάνει τόν καφέ όλων, καφέ, τυρί, αὐγό, ψωμί, βούτυρο δέ μᾶς ἄρεσε, πιθυμούσαμε κάθε τί πού βρῖσκαμε στό Πίτσιμπουργκ ἑλληνικό εἶδος, ἐλιές, τυρί φέτα, σύκα, λάδι.

Κάποτε ἐρχούντανε κι ὁ θεῖός μου καί τόν ρωτοῦσε πῶς πηγαίνω. Ὁ ἄνθρωπος ἔλεγε πολύ καλά, ὅπου μιά μέρα ὁ προϊστάμενος λέγει εἰς τόν θεῖό μου: «ὁ ἀνιψιός σου προχωρεῖ πολύ καλά, θά τοῦ δώσομε καλύτερη δουλειά, ἐπιθεωρητής μέ τό Ο.Κ.».

Τήν ἄλλη μέρα μέ πῆρε ὁ προϊστάμενος εἰς ἄλλο διαμέρισμα, μέ ἔδοκίμασε κι ἀνάλαβα τήν ἐπιθεώρηση. Ἐπηγαίναμε πολύ καλά, αἰσθανόμουνα χαρά, ἐπίσης καί ὁ θεῖος μου τό θεωροῦσε καύχημα. Ἀλλά μέ ὅλα αὐτά ἡ ζωή, τό περιβάλλον, ἡ συνήθεια τοῦ τόπου, μοῦ φαινότανε ὅλα σκοτεινά ἀλλά πάλι ἔκανα ὑπομονή. Ὁ θεῖος μου τό καταλάβαινε καί μιά μέρα μέ πῆρε καί μ' ἔφερε εἰς τό Πίτσιμπουργκ, μέ γύρισε σέ διάφορα καταστήματα, μοῦ ἀγόρασε ὅ,τι χρειαζόμουνα. Γυρίζοντας πίσω εἰς τό δρόμο, κάποιος τόν ἐσταμάτησε· ἐγώ ἐπροχώρησα, νομίζοντας ὅτι εἶναι κανένας φίλος του, ὅπου σέ λίγο μέ πλησιάζει, τόν βλέπω τρομαγμένο, κίτρινο.

«Τί ἔχεις θεῖε;»

«Μέ κλέψανε».

Ἐγώ ἐγέλασα.

«Γελᾶς, ἀνόητε. Βαστᾶς λεπτά νά πᾶμε στό χωριό;»

«Ἐχω», τοῦ λέγω.

Ἐγώ ὅμως δέν ἤμποροῦσα νά τό πιστέψω, μέρα μεσημέρι, χιλιάδες κόσμος εἰς τό δρόμο.

«Καλά», μου λέγει, «ὅταν θά πάμε στό σπίτι θά σοῦ ἐξηγήσω».

Ἐφθάσαμε στό σπίτι, μου ἐξήγησε πολλά. Μοῦ ἔδωσε πολλές συμβουλές. Καί τότε κατάλαβα καλά ὅσα συμβαίνουνε.

Ἡ δουλειά μας ἐπήγαινε καλά ἀλλά μετά παρέλευση ὀλίγων μηνῶν μαθαίνει ὁ θεῖος μου ὅτι τό ἐργοστάσιο θά μετακομιστεῖ σέ ἄλλο μέρος. Τότε τόν λέγω: «Νά πάμε καί μεῖς μαζί».

«Ἐγώ δέν πάω, πήγαινε ἐσύ».

Ἐγώ ἐκόπηκα. Διότι εἶχα μάθει τή δουλειά καί μου ἄρεσε καί πῶς θά ἀποφάσιζα νά πήγαινα ἀγράμματος, ἄγλωσσος;

«Τί θά γίνει, θεῖε;»

«Ἐγώ», μου λέγει, «θά πάω εἰς τό Πίτσιμπουργκ γιά δουλειά, ἐσύ νά πᾶς μέ τούς πατριῶτες νά μείνεις».

Ὅπου ἀπεφάσισα καί ἐπῆγα μέ τούς πατριῶτες καί ἄρχισα τήν πεκιάρικη ζωή.

Ὁ κατάλογος κολλημένος εἰς τόν τοῖχο, ἔπρεπε νά κάνω κι ἐγώ ὅ,τι ἔκαναν αὐτοί. Τό μαγείρεμα, τά πιάτα, τήν καθαριότητα, ὡς μικρός ἐπροσπαθοῦσα τό καλύτερο. Ἀλλά ὅλοι ἀγράμματοι, ὅλοι ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων.

Ὅπου μιά μέρα μου λέγει ἕνας: «νά σηκωθεῖς τό πρωί νά ἔλθεις μαζί μου». Μέ σύστησε εἰς τούς προῖσταμένους, μέ ἔδωσαν δουλειά μέ μιά δεκάρα τήν ὥρα. Τό ἐργοστάσιο ὀνομαζόντανε «Ἀμερικαν Μπρίτζη Κόμπανι»· τό ὀνομάζανε καί «σφαγεῖο» κι ἐργάστηκα ἐκεῖ, εἶδα φόβους, εἶδα τρόμους, σκοτωμούς, χέρια, ποδάρια, δάκτυλα ἀλλά δέν ἄργησα νά συνηθίσω.

Ἦτανε μεγάλο ἐργοστάσιο, τήν ἐποχή ἐκείνη ὡς 3.000 οἱ ἐργάτες. Εἶχε πολλά διαμερίσματα μασίν σόπ, φάουντρι σόπ, κάρπαντες καί ἄλλα. Περνοῦσες γέφυρα πάνω ἀπ' τό τρένο τῆς Πενσυλβάνια γιά νά μπεις, στή

μέση τῆς γέφυρας σου ζητοῦνε τό διακριτικό, τό μπάτζ καί ἀριθμό τῆς κάρτας σου. Ἐγώ ἐξ ἀρχῆς ἤμουνα στό Μείν, τό μεγάλο Σόπ, κάνανε κομμάτια - κομμάτια γεφύρια, τά μεγαλύτερα σίδερα καί βάρη 30-40 τόνοι, ὅλα τά κομμάτια τοῦ Ἐμπάιρ Στέτ ἐκεῖ γίνανε. Στήν ἀρχή ἐγώ ἔψηνα τά καρφιά, μετρούσαμε τά μεγέθη μέ τό μέτρο, μετρούσαμε καί τήν ποσότητα, καρφώναμε 1.000-1.500 τή μέρα μέ ὑδραυλική δύναμη. Ἐβαζε τό σίδερο στή μέση δίχαλο, ὑπῆρχε γερανός πάνω σέ ράγες, τόν μετακουνοῦσε ἠλεκτρικό ρεῦμα, τό σίδερο τρουπημένο στά μέτρα τοῦ καρφιουῦ, ἀπ' τήν ἄλλη ἄνθρωπος βαστοῦσε βίδα, περνοῦσε τό κεφάλι τοῦ καρφιουῦ καί πατοῦσε. Δούλεψα 9 χρόνια, ἔφτασα ὡς τήν ὑδραυλική πίεση, 10 σέντσια τήν ὥρα, ὕστερα 12, ὕστερα 15.

Περνούσανε οἱ μέρες, βδομάδες, μῆνες, ἀλλά πάντοτε φοβισμένος, συντηρητικός τό βράδι μέσα στό σπίτι, πρόθυμος στούς μεγαλύτερους ἀλλά δέν εἶχα τό θάρρος νά μιλήσω σ' αὐτούς, νά γελάσω. Τάς Κυριακάς ὅπου ἦτονε ὅλοι στό σπίτι ἔπρεπε νά σηκωθῶ τό πρωί νά ανάψω φωτιά, νά βάλω νερό νά κάνω καφέ, νά μαγειρέψω, ἐτοίμαζα τό φαγητό ὅλωνε. Ἄρεσε ἄλλονῶν, ἄλλονῶν δέν ἄρεσε, ἄλλος μοῦ ἔλεγε εἶναι ἀνάλατο, ἄλλος ἤθελε ἀκόμα μαγείρεμα. Ἐγώ ὅμως ἐστενοχωριόμουνα ἀλλά δέν τό φανέρωνα, ὅταν ἐβρισκόμουνα μόνος μέσα εἰς τό δωμάτιο μέ ἔπαιρνε τό παράπονο, ἔκλαιγα. Ἀλλά καί αὐτοί εἶχανε δίκιο, τί ἤξέρανε περισσότερα; Ὅλοι ἀγράμματοι γιά νά μοῦ δώσουνε συμβουλή. Καμιά φορά ἄνοιγε ἡ πόρτα: «Μέσα εἶσαι βρέ, βρέ δέν βγαίνεις ἔξω νά πᾶς στό καφενεῖο, φοβᾶσαι νά μή χαλάσεις καμιά δεκάρα, καλόγερος θά γίνεις;»

Εἶχανε δίκιο οἱ ἄνθρωποι, δέν ἐγνώριζαν πόσο βαρῦ γομάρι ἐσήκωνα εἰς τήν πλάτη μου, δέν ἐγνώριζανε πόσες μεγάλες οἰκογενειακές ὑποχρεώσεις εἶχα ἀναλάβει.

Ἐρχεται τό 1922 μέ '23, ἀρχίσανε νά περιορίζονται

οί δουλειές. Οί μποσάδες άρχισαν ν' άγριεύουνε και νά τρομοκρατούνε. Άπολύσανε πολλούς, άλλους τούς κρατήσανε μισή βδομάδα. Έμένα ό μπόσης μου καλός μ' έστειλε σέ διάφορα διαμερίσματα, ως και στό μπόρντι χάους, σά στρατώνας ένα χτίριο, καθαρίζαμε, ξεφορτώναμε κάρβουνο, άνοιγαμε τό χιόνι. Μά και πάλι από 6 πού δουλεύαμε οί μέρες γίνανε 5, από 5 γίνανε 4, 3 και από 3 μέ σταματήσανε απ' άόριστο. Έργάστηκα σ' ένα έλληνικό μπακάλικο, έπρεπε νά ύστερήσω τόν έαυτό μου απ' όλα για νά έξοικονομώ τις ύποχρεώσεις μου. Δέ βάσταξε όμως τότε ή κρίση πολύ, πήρε τό έργοστάσιο πάλι μεγάλες παραγγελίες, μέ κάλεσε, πήρανε κι άλλους πολλούς. Τότε είδα τ' άτυχήματα, είδα τούς άτζαμηδες, απ' όλες τις φυλές του κόσμου, άλλόγλωσσους, Έλληνες αρκετοί, τότες κι αν είδα, μποσάδες, φορεμένοι άγριοι, τόν άνθρωπο τόν είχανε χειρότερο από ζώο. Είδα χέρι ανθρώπου νά ξεμασκαλιάζεται απ' τήν κουτάλα, νά τόν πηγαίνουν στό νοσοκομείο και κείνο τό χέρι νά τό γυρίζει τό τρυπάνι τό ντρίλι γύρω-γύρω και νά μή σταματά. Είδα κομμένον άνθρωπο στή μέση, μπατάρισε σίδερο και τόν έλιωσε, ήτανε σά μεσίνα πού τρυγοῦσε και γύριζε και καμιά φορά κλοτσούσε.

Δέν μπορώ νά ξεχάσω τις ταλαιπωρίες και τούς φόβους στό έργοστάσιο· έκινδύνεψα πολλές φορές.

Μιά φορά ένα παιδί ρωσικής καταγωγής και φίλος μου εργαζόντανε στό άπέναντι μέρος του έργοστασίου. Ήλθε και στό δικό μου διαμέρισμα μέ τή χαρά νά μέ καλέσει τήν Κυριακή στό γάμο του. Σέ δέκα λεπτά της ώρας γυρίζω βλέπω τούς εργάτες όλοι νά τρέχουνε προς τό μέρος εκείνο. Τρέχω κι έγώ, τί νά δώ! φρίκη, άπίστευτο! Τό είχε πλακώσει ένα μεγάλο σίδερο. Άντί ό γάμος τήν Κυριακή, έγινε ή κηδεία.

Άπό τό '28, '29 οί Άσφάλειες άρχισαν και δυναμώνανε, για ένα χέρι μποροῦσες νά πάρεις 1.000 και 1.500

δολάρια, τόσα έπιανες. Άν όμως δέν είχες μέσον δέν είχες είδηση σέ βάζανε καί ύπόγραφες όσο-όσο.

Μιά φορά, ένα Καριώτης έχασε τό χέρι του, τόν στείλανε στό νοσοκομείο μά έμεινε άκούνητο, ένα βουδό πράμα, τόν φωνάζουνε στό γραφείο νά συμβιδιαστεί. Αύτός είχε σύμβουλο έναν Λημνιό πού ήτανε μπακάλης, μάς προστάτευε, τόν συμβούλεψε νά μή δεχτεί, δέ δέχτηκε, παίρνει τό καπέλο του φεύγει. Τόν ξανακαλοῦνε, βγαίνει άπόφαση για ένα ποσό άσήμαντο, «δέ γίνεται» τούς λέει. Τόν είδοποιούνε πάλι, «τελευταία φορά» του λένε. «Τώρα είναι καιρός», είπε ό μπακάλης, «πήγαινε πάρε μου ένα μπαλταδάκι καί θά πάμε μαζί». Σηκωθήκανε πρωί, στό σακάκι του εκείνος είχε τό μπαλταδάκι. Μά είχε καί 5.000 δολάρια, ήτανε καλά πιασμένος. Του λένε: «σέ μία βδομάδα χάνει τά δικαιώματα ό πατριώτης σου, ή Έταιρία δίνει 500 δολάρια». Τραβά εκείνος τό ρόλο τά 5.000 καί τό μπαλταδάκι: «Έγώ σου δίνω 5.000, όχι 500, νά σ' τό κόψω;» λέει ό Λημνιός στόν υπάλληλο. Τά 'χασε αυτός, τρόμαξε. Δώσανε παραπάνω.

Αυτά σου κάνανε άμα δέν ήξερες τό δίκιο σου.

Ύπήρχανε καί τρομοκράτες πληρωμένοι τών μποσάδων. Άν παίρνανε είδηση πώς ανήκεις σέ γιούνιον μέ ιδεολογία σέ βγάζανε, είδοποιούσανε κι άλλου πώς τ' όνομα τουτο, τό νούμερο τουτο έχει τήν «ιδεολογία», είναι γιουνισμάνης, νά μή σέ παίρνουνε στή δουλειά πουθενά.

Δέ θά ξεχάσω καί τά φοβερά κρύα, τό πρωί νά είναι παγωμένα τά νερά, τό χιόνι ένα μέτρο, έπερπατουσα μισό μίλι χωμένος μέχρι τή μέση νά πάω στό εργοστάσιο, παγωμένος. Νά βλέπεις τούς εργάτες τό πρωί ένας νά πέφτει νά σπάσει τό ποδάρι του, άλλος τό χέρι του.

Αυτές τίς νέες κόλασες πού βλέπετε σήμερα καί θαυμάζετε τό Έμπάερ σέτ Μπίλδιν, τό ύψηλότερο κτίριο του κόσμου, τό Πάναμα Κανάλ, τό Τζιώρατζ Ουά-

σιγκτον, ή μεγαλύτερη γέφυρα, και πολλά άλλα κτίρια, όλα τά μεγαλύτερα θάρητα πού έβγαζε τό «'Αμερικαν Μπρίτζη Κόμπανι», σέ όλα έχω φτύσει αίμα και πολλοί χάσανε τή ζωή τους, άλλοι τά χέρια τους, άλλοι τά ποδάρια τους, άλλοι τά μάτια τους. Τόσα πολλά, πού δέν μπορώ νά τά γράψω λεπτομερώς. Λυπάμαι πολύ όπου ή νέα γενεά θαυμάζει και νομίζει ότι όλα αυτά τά έργα έφύτρωσαν σαν βασιλικοί.

Πρίν τό 1925 είχα πάρει τά πρώτα χαρτιά τής πολιτογραφήσεως κατά τόν νόμον τής έποχής εκείνης όπου μιά μέρα λέγω εις τόν προϊστάμενόν μου ότι θά φύγω για τήν Πατρίδα.

«'Ωραία», μου λέγει, «νά πās στό καλό κι όταν γυρίσεις έχεις δουλειά».

Μόλις τό μάθανε οί συγκάτοικοι, οί φίλοι, αντίς νά χαρούνε κατεβάσανε τά μουτρα: «Γιά κοίταξε, ακόμα δέν ήλθε στήν 'Αμερική και φεύγει για τήν Πατρίδα». 'Εγώ πάλι τούς έλεγα: «Και σεις μέ τό καλό».

Τό 1926 γυρίζοντας από τήν πατρίδα, πηγαίνω πίσω εις τό 'Εμβριτση Περσιδάνια. Τήν ίδια ώρα πού έπάτησα τό πόδι μου άμέσως επήγα είδα τόν μπόση μου κι άμέσως τήν άλλη μέρα στή δουλειά.

Δέν άργησα νά απομακρύνομαι από τίς πολλές σχέσεις και συναναστροφές, κι άρχισα νά αποκτώ όνομα, διαγωγή, ιδίως από τούς ξένους ανθρώπους, επειδή άμα έγύρισα λίγο δυσαρεστημένος και λίγο άλαφρωμένος από τάς οικογενειακάς υποχρεώσεις, άρχισα νά καλύτερεύω τή θέση μου και σαν νά ήθελα νά αποκατασταθώ για καλά.

Τήν έποχή εκείνη έρχότανε κάποιος 'Ελληνας ό οποίος αντιπροσώπευε μιά ασφαλιστική 'Εταιρία, και ό οποίος είχε πουλήσει πάρα πολλές ασφάλειες στους 'Ελληνες και στους ξένους, όπου άγόρασα κι έγώ μιά ασφάλεια. 'Επληρώναμε τίς δόσεις τά τρίμηνα, πολλοί έπλή-

ρωναν για όλο τό χρόνο ώραία και καλά όλοι ασφαλισμένοι, όπου μετά παρέλευση χρόνου ανακαλύψαμε ότι δέν είχαμε ασφάλεια, όλα ψεύτικα.

Έρχεται πάλι μιά εποχή όπου ή Γερμανία είχε βγάλει μετοχές. Βλέπω όλοι οί καλοί Έλληνες άρχισανε νά αγοράζουν γερμανικές όμολογίες. Μιά μέρα πήγα δέμα σ' ένοϋς Πατριώτη τό μαγαζί κι αυτός βέβαια ήτονε ό πιο μορφωμένος άνθρωπος. Ήρθε συζήτηση για τίς γερμανικές μετοχές. «Βέβαια», μου λέγει, «θά έχουνε μεγάλη αξία μιά μέρα, νά, έγώ επήρα, χίλια δολάρια μετοχές» και μου δείχνει τίς όμολογίες. «Πάρε και σύ». Έγώ επέστρεψα διότι ήτονε άνθρωπος μέ γράμματα, έξυπνος, και λέγω: «Έφόσον αποφασίζει αυτός άς αποφασίσω κι έγώ». Τήν άλλη μέρα άμέσως τρέχω στην Τράπεζα αγοράζω ένα εκατομμύριο μάγκα. Έχομε ασφάλεια, έχομε δολάρια, έχομε γερμανικά μάγκα, έχομε δουλειά, δόξα τῷ Θεῷ, έχομε υγεία.

Τό 1928 οι εργασίες πάλι άρχισανε νά κλονίζονται και χιλιάδες κόσμος έχανε τίς δουλειές του, χιλιάδες γέροι, οικογένειες στό δρόμο. Τό εργοστάσιο πού δούλευα κατέβασε τίς ήμέρες, τίς ώρες.

Μιά μέρα, είχα κατέβει στό Πίτσιμπουργκ νά δῶ τούς φίλους μου όπου ένυκτώθηκα, και για νά κατέβω στό σταθμό επρεπε νά περάσω τή γέφυρα σκοτεινά. Όταν έφτασα στή μέση τής γέφυρας όλομόναχος κανένας άλλος. Έξαφνα κάποιος παρουσιάζεται μπροστά μου, μου κολλά τό μαχαίρι, «μήν κουνηθείς καθόλου, τά λεπτά δῶσε μου». Έγώ άτάραχος, του έδωσα τά λεπτά. Τά πήρε, τά 'βαλε στην τσέπη του. Μου έδωσε τόν πορτομονέ πίσω και μου λέγει: «Έγώ δέν είμαι κακούργος, ή πείνα μ' έκαμε. Πήγαινε τώρα και μή γυρίσεις νά δείς πίσω σου».

Και πραγματικά, ή πείνα τόν έκανε, έφόσον έβλεπε χιλιάδες κόσμο στό δρόμο χωρίς δουλειά, χωρίς δωμά-

τιο. Ἐβοηθήσανε οἱ σύλλογοι, οἱ ἐκκλησίες, οἱ πολιτικοί. Ἀλλά δέν ἦτονε ἄρκετά γιά ὅλον τόν κόσμο. Τό ἐργοστάσιο πού ἐργαζόμουνα ἄρχισε νά λαβαίνει μέτρα. Ἀρχισε νά θγάζει ὅλους τούς λεύτερους καί ν' ἀφήνει τούς παντρεμένους, ὅπου σέ λίγες μέρες ἐσταμάτησε κι ἐμένα ἐπ' ἀόριστο. Ἐγώ, τί ἤθελα νά κάνω; ἀναγκάστηκα, κατέβηκα στό Πιτσιβοῦργο, ἐκοίταζα γιά δουλειά, ποῦ νά βρῶ δουλειά... Ἐγύριζα μέρες ὀλόκληρες, περπατοῦσα μίλια. Ἐκεῖ πού γύριζα βλέπω ἕνα μικρό μαγαζί καί ἦτονε κλειστό. Ἐπλησίασα στό τζάμι καί ἐκοίταζα μέσα. Ἀπό πίσω μου ἕνας γέρος μοῦ λέγει:

«Τί κοιτᾶς, παιδί μου;»

«Ἦθελα νά ξέρω τόν νοικοκύρη».

«Ἐγώ εἶμαι».

«Τό νοικιάζεις;»

«Μάλιστα. Ἐλα ἐπάνω νά μιλήσομε. Ποῦ ἐδούλευες πρίν;»

«Στό ἐργοστάσιο».

«Μά ἐσύ παιδί μου δέν ἔχεις ἰδέα, ἀποκοτᾶς τίς δουλειές;»

«Μά τί νά κάμω; Δουλειά δέν βρῖσκω».

«Ὠραῖα», μοῦ λέγει, «ἐγώ θά σέ βοηθήσω καί θά λέγεις ὅτι ἐργάζεσαι γιά μένα. Δέχεσαι;»

«Δέχομαι».

Πράγματι, ὁ ἄνθρωπος μέ βοήθησε κι ἄνοιξα τό μαγαζί. Μοῦ ἔδειξε πολλά πράγματα πού δέν ἐγνώριζα. Καί τότε κατάλαβα γιατί ἔπρεπε νά λέγω ὅτι ἐργάζομαι γιά τό ἀφεντικό. Τότε κατάλαβα ὅτι ἦτονε κακογειτονιά. Ὅταν βλέπανε τό γέρο νά μπαίνει μέσα στό μαγαζί ἐζαρώνανε ὅλοι. «Τά βλέπεις, παιδί μου...» ἔλεγε.

Μέ τή βοήθεια τοῦ γέρου καί μέ τή δική μου ὑπομονή βάστηξα 6-7 μῆνες. Εἶχα κουραστεῖ ἀπό τίς πολλές ὥρες, ἡ κατάσταση χειροτέρευε κι ἀναγκάστηκα τό '29 νά φύγω γιά τήν Πατρίδα ὅπου καί ἐπαντρεύτηκα.